os bolechas

Entroido

PEPE CARREIRO

Unidade didáctica

bolanda EDICIONES Y MARKETING

INFORMACIÓN PARA PAIS E EDUCADORES

O entroido é unha das festas máis tradicionais da nosa comunidade, con múltiples variantes segundo o lugar. E é tamén unha das preferidas polos máis novos, de aí a facilidade para aproveitar este interese e traballar múltiples aspectos formativos: historia, xeografía, tradición, valores, música, gastronomía, plástica…
As posibilidades son case infinitas pero nesta guía trataremos de simplificar conceptos para que os máis novos (2 a 5 anos) teñan un primeiro achegamento ao carnaval e, en concreto ao entroido galego, e participen del dunha forma activa e alegre, ao tempo que facemos un primeiro achegamento a conceptos moito máis complexos como a tolerancia, a igualdade de sexos etc.

APRENDIZAXE

- **Formación persoal e social:**
  · coñecer o propio corpo e descubrir as súas posibilidades expresivas
  · adquirir máis precisión en xestos e movementos
  · fomentar a curiosidade e o gusto por explorar
- **Educación cidadá:**
  · adquirir habilidades emocionais, organizativas e sociais
  · fomentar as relacións de grupo en situacións lúdicas
- **Educación en valores:**
  · respectar as diferencias
  · fomentar relacións respectuosas
  · educación para igualdade de oportunidades
- **Educación artística:**
  · os disfraces a través da plástica: pintura, manualidades…
  · música e baile
- **Educación matemática:**
  · os números
- **Coñecemento do medio:**
  · relacionarse cos demais
  · traballar a conduta propia en relación ás pautas de comportamento social
  · coñecer e respectar a diversidade cultural e social
  · coñecer e participar das propias tradicións
- **Conceptos básicos:**
  · vocabulario específico de entroido
  · vestimenta
  · calendario: meses, días da semana
  · cores
  · linguaxe oral: cantigas, refráns…
  · gastronomía
- **Grafomotricidade e maduración motriz:**
  · relacionar
  · debuxar
  · pintar
  · cociñar

ORIXE

O **entroido** é unha das festas máis antigas que se celebra en toda Europa. A súa orixe está nas celebracións das tarefas agrarias e a **chegada da primavera**, pero ten elementos de orixe romana, cristiá e medieval.

En Galicia ten moita tradición e moitos nomes: Entroido, Antroido, Intruido, Entruido, Entrudo e Entroiro. Todos teñen a súa orixe no termo latino **introitus**, que significa entrada e que sinala a entrada nunha nova estación, a primavera. Tamén se chama **carnaval**. Para os cristiáns esta festa significa a despedida da carne antes de empezar a abstinencia da Coresma.

O Entroido é unha **época de festa**, subversión e moita diversión no que o máis importante é **disfrazarse e pasalo ben**.

ENTROIDOS MÁIS COÑECIDOS

LAZA (OURENSE): PELIQUEIROS

Rumba de ser o entroido máis "enxebre" de Galicia. A festa comeza aquí moi pronto co chamado **Venres de Folión**. Os folións son comparsas que, para espantar os malos espíritos, percorren as rúas durante a noite tocando diversos obxectos. O **Domingo de Entroido** os folións ceden o protagonismo aos **peliqueiros**, os personaxes **típicos do carnaval de Laza**, que se reúnen nun acto chamado A estrea do peliqueiro e invitan a bica.

Os **peliqueiros** son personaxes "animalizados": non falan, levan chocas de ferro coma os animais e levántanlle a saias as mulleres e zorregan á xente que non os respecta ou se interpón no seu camiño. O **traxe**, similar ao dos cigarróns, está composto por chaqueta con galóns, pantalón curto con encaixe, camisa branca e gravata vermella. Nas pernas levan medias cinguidas con rechamantes ligas e os zapatos son negros. O **disfrace** compleméntase co cinto, de onde colgan as chocas, e coa zamarra ou látego que usan sobre os que ousan saír á rúa sen disfrace. A **máscara** adoita ser de bidueiro, leva pintado un animal e cosida por detrás unha pelica de animal, de aí o seu nome.

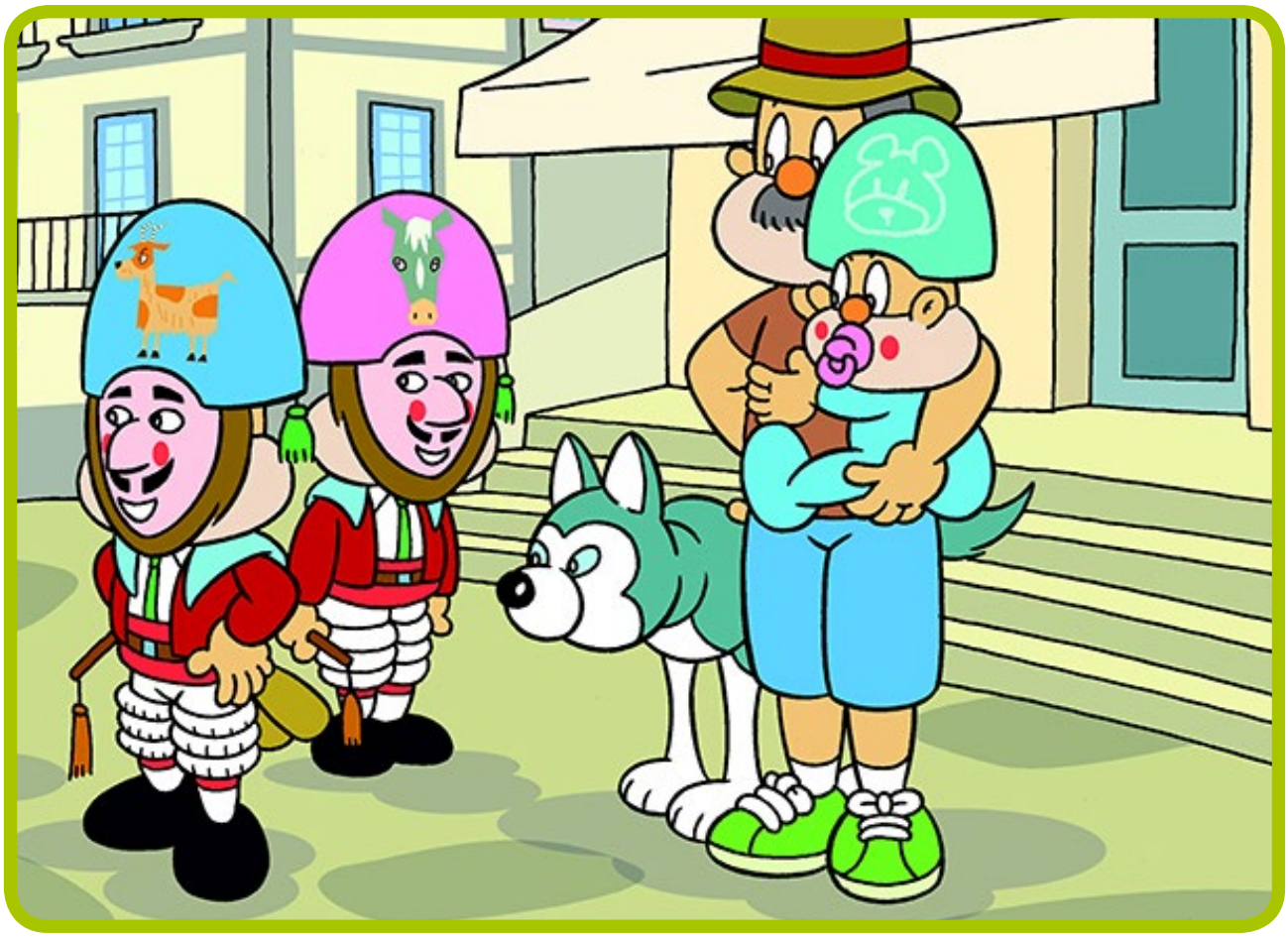

Xunto co Domingo, outro día grande en Laza é o **Luns de Entroido**, en que celebran diversos ritos como A Farrapada, unha batalla campal na que se usan trapos untados en barro; A Xitanada, unha divertida procesión en burro, ou A baixada da Morena, unha especie de sátiro con cabeza de vaca que persegue as mulleres mentres a súa comitiva lanza sobre a multitude unha chuvia de fariña e formigas vivas. Un **costume ancestral** no que participa todo o mundo. Tampouco falta a boa comida, coa **Festa Gastronómica** da cachucha, a bica branca, xastré e licor café.

VERÍN (OURENSE): CIGARRÓNS

Nesta vila o protagonista é un **personaxe enmascarado** que se remonta ao século XVI e viste un traxe con moitos adornos que chega a pesar 25 quilos. A **máscara** faise a partir da madeira do abedul e a parte superior remata nunha folla de lata engalanada con motivos animais ou vexetais. A **vestimenta** componse de camisa branca con garabata, chaqueta con galóns e xarreteiras, calzón corto e medias. Á cintura levan cinto con chocas por detrás e na man unha "zamarra" coa que fustrigan a quen non manteña a orde no entroido.

Os días máis sinalados son o **Xoves de Compadres**, no que os homes toman as rúas; o Domingo Corredoiro, en que aparecen os cigarróns á saída da misa; o **Xoves de Comadres**, día das mulleres. Tamén son días grandes o Venres de Compadreo, o Domingo de Entroido, o el Luns Fareleiro e o **Martes de Entroido**, co gran desfile.

XINZO DE LIMIA (OURENSE): PANTALLAS

É a festa máis importante do ano e o **carnaval máis longo de España** –e probablemente do mundo–, xa que dura cinco fins de semana: empeza o Domingo Fareleiro e remata o Domingo de Piñata. O día grande é o **Martes de Entroido**, co desfile de carrozas máis concorrido de Galicia e unha gran festa na rúa onde ninguén pode ir sen disfrazar. Diso encárganse precisamente as Pantallas, que fan pagar unha ronda a quen atopen sen o seu disfrace.

Pantalla é o nome da máscara e, por extensión, de todo o conxunto.

A **careta** faise con cartón, papel de xornal, feltro, fariña, auga e pintura. Faise nunha soa peza encaixándose na cara e cabeza. Ten cara de diaño, con cornos e a parte de arriba está adornada con motivos astrais ou animais totémicos.

Arredor leva uns flocos que fan de barba. O t**raxe** componse de camisa e calzóns brancos, abrigo vermello ou negro, pano vermello e polainas e zapatos negros. Levan na cintura unha faixa vermella xunto coas campás e, por suposto, dúas vexigas de vaca secas e infladas nas mans que golpean entre si.

ZONA DO ULLA (A CORUÑA E PONTEVEDRA): XENERAIS DO ULLA

Nas bisbarras do río Ulla o entroido inspírase nas loitas que se viviron a principios do século XIX por mor da invasión napoleónica. En 1870 hai xa referencias escritas a esta celebración, de **gran tradición** en Santiago de Compostela, Teo, Touro, Padrón, Boqueixón, Vedra, A Estrada, Silleda e Vila de Cruces.

Na actualidade estas vilas celebran o entroido con desfiles de carrozas, verbenas e bailes, aínda que os grandes protagonistas son os **xenerais e os correos** que, ataviados con vistosos uniformes, percorren as rúas a cabalo acompañados por comparsas e parrandas dando vivas aos veciños. Os actos centrais son os **"atranques"**, batallas dialécticas que manteñen os xenerais (os defensores contra os invasores) e nos que se fala de cuestións de actualidade en ton de burla. Cada lugar mantén a súa propia tradición, polo que en cada zona estes encontros convértense nunha celebración verdadeiramente única.

VIANA DO BOLO (OURENSE): BOTEIROS E FOLIÓNS

Posiblemente sexa o carnaval **máis antigo** de Galicia e un dos máis auténticos, ademais de estar intimamente vinculado á gastronomía, xa que a androlla –embutido de porco típico desta zona– convértese en protagonista, especialmente no xantar do **Domingo de Entroido**.

Pero tamén aquí contan cunhas **máscaras típicas**: os boteiros e os folións. Os folións andan en grupos de 30 o 40 polas rúas con tambores e ferramentas agrícolas que tocan para espantar os malos espíritos, e os boteiros tapan a cara cunha careta rematada nun gran penacho e levan un fermoso traxe multicolor de cintas de seda. Anuncian e abren paso aos folións saltando sobre un pau co que tamén manteñen a orde. Ademais, poñen son ao carnaval movendo con moita arte os chocallos que levan no cinto.

MANZANEDA (OURENSE): FOLIÓNS E MÁZCARAS

Outro dos entroidos máis "auténticos", xa que soubo preservar a pureza das súas tradicións. O **Folión Tradicional** do Entroido de Manzaneda é unha celebración de rituais ancestrais, espectáculos de percusión, banquetes populares e teatro da rúa, todo nun ambiente de diversión.

Os grandes protagonistas deste carnaval son as **mázcaras** que, malia o nome, adoitan levar o rostro descuberto aínda que cobren a cabeza cun gran toucado; visten camisa e polainas brancas con puntillas, mantilla floreada, botas altas, bastón e fitas de cores que cada ano poñen e quitan unha a unha. Á cintura, varios chocallos cos que marcan o ritmo. A mázcara é un consumado **bailarín**, capaz de danzar sobre un pequeno caixón xirando de puntillas e sen despegar os pés do chan. E é o acompañante do folión, unha especie de comparsa que se envían unhas aldeas a outras e que tradicionalmente tocaban tambores e instrumentos de labranza pero que agora fan **auténticas foliadas** con percusión e gaitas nas que participa todo o mundo.

O día grande en Manzaneda é o **Martes de Entroido** pero o programa de actividades é tan amplo que adoita empezar en xaneiro e pode estenderse ata abril.

CHANTADA (LUGO): VOLANTES

No **Entroido Ribeirao** os volantes, os mecos e os maragatos ou peliqueiros bailan arredor do Santo Entroido. Os **volantes**, ataviados cunha vistosa indumentaria son os representantes dos vellos feudais; os **mecos** escenifican os problemas da sociedade baixo un tono burlesco, e os **maragatos ou peliqueiros** usan roupa vella e peles de animais e representan os gardiáns do señor na época medieval.

VILABOA (PONTEVEDRA): MADAMAS E GALÁNS

O **Entroido de Cobres**, do que hai referencias escritas xa no século XVIII, está considerado un dos máis elegantes, tanto polos traxes como pola música e o baile, que remiten a un mundo galante; de aí o nome dos seus personaxes típicos: os galáns e as madamas. Ambos os dous satirizan a aristocracia percorrendo as rúas acompañados dunha charanga e vestindo fastosos traxes e mesmo xoias auténticas de gran valor. Quizais por iso, para presumir ben, neste carnaval non hai máscaras, vaise coa cara descuberta!

As **madamas** adoitan levar camisa e faldra brancas; medias finas con zapatos negros e, sobre o peito, unha especie de babeiro ao que se suxeitan os colares. Todo adornado con fitas, plumas, pedraría e pasamanería. Pero o máis rechamante son os espectaculares sombreiros que locen, auténticas obras de arte que fan durante semanas e que chegan a pesar varios quilos. Os **galáns** compiten en elegancia coas mulleres malia que os seus sombreiros son máis discretos. **Outros personaxes típicos** da zona son os de branco, as aldeás, os coidadores do galo, as choronas ou o predicador, personaxe enigmático que no seu esperado e divertido sermón métese con todo e con todos.

O día grande en Cobres é o **Martes de Entroido**, cando se organizan divertidos xogos como A Corrida do Galo, Galo no río e Galo na vara con premios en metálico e… un galo!

MÁIS ENTROIDOS

A tradición do entroido está tan estendida en Galicia que poderiamos atopar ritos e costumes propios en cada vila e case en cada parroquia. Destacamos algúns dos máis sonados:

- En **Maceda** (Ourense) os felos –que só poden ser homes solteiros– son espíritos anárquicos que invaden o pobo co son das chocas e perseguen aos que se meten con eles. As máscaras desta vila son pouco coñecidas fóra da zona, pero tan antigas coma as súas irmás de Laza e Verín. De feito visten parecido aos cigarróns e peliqueiros pero levan medias negras en vez de brancas e o seu atavío é algo máis rústico, máis próximo ás orixes.

- En **Lourenzá** (Lugo) destaca a celebración do Domingo de Piñata o primeiro domingo tras o Martes de Carnaval. A festa, recuperada na década dos 90, vén de principios do século XX cando os bailes de entroido de Lourenzá eran famosos en toda A Mariña. Actualmente celébrase un gran desfile de carrozas que reparte grandes premios entre os mellores disfraces, algo difícil de decidir porque a xente toma moi en serio a celebración e o nivel é cada ano máis impresionante.

- A cidade de **Pontevedra** tamén celebra o entroido por todo o alto. Un dos actos máis multitudinarios é o Enterro de Ravachol, ao que acode todo o mundo vestido de rigoroso loito. Ravachol foi un personaxe real, moi coñecido na cidade por malfalado e groseiro. Era o loro dun coñecido farmacéutico e morreu durante os carnavais de 1913; foi enterrado con grandes honras no medio dun multitudinario duelo que agora se recorda cada ano por estas datas.

- En **Cudeiro** (Ourense) tamén recrean un feito real na Voda da Pita. A Pita era o alcume dunha viúva do barrio de Eiroás que o pasado século, desafiando as convencións, casou con outro viúvo, tamén veciño. Todo ía ben ata que a xente do barrio descubriu que non estaba invitada á festa.

- En **Castro Caldelas** (Ourense) os personaxes característicos son os irrios, ataviados con máscaras de madeira e frac con grandes botóns e unha pelica, coa que perseguen e golpean a xente.

- Na **Pobra do Brollón**, o entroido celébrase con desfiles de disfraces, descenso de carrilanas e outras actividades lúdicas entre as que destaca a máscara característica da parroquia de Salcedo: o Oso de Salcedo. Trátase dun veciño disfrazado con peles de animal simulando un oso que percorre as rúas e corredoiras na compaña de "criados", asustando a xente e manchándoa coas farpas cheas de feluxe.

- **Allariz, Sarreaus, Bande, Riós**… tamén celebran o entroido por todo o alto aínda que, como diciamos, case poderiamos describir un por cada parroquia, xa que é unha das festas máis tradicionais do calendario.

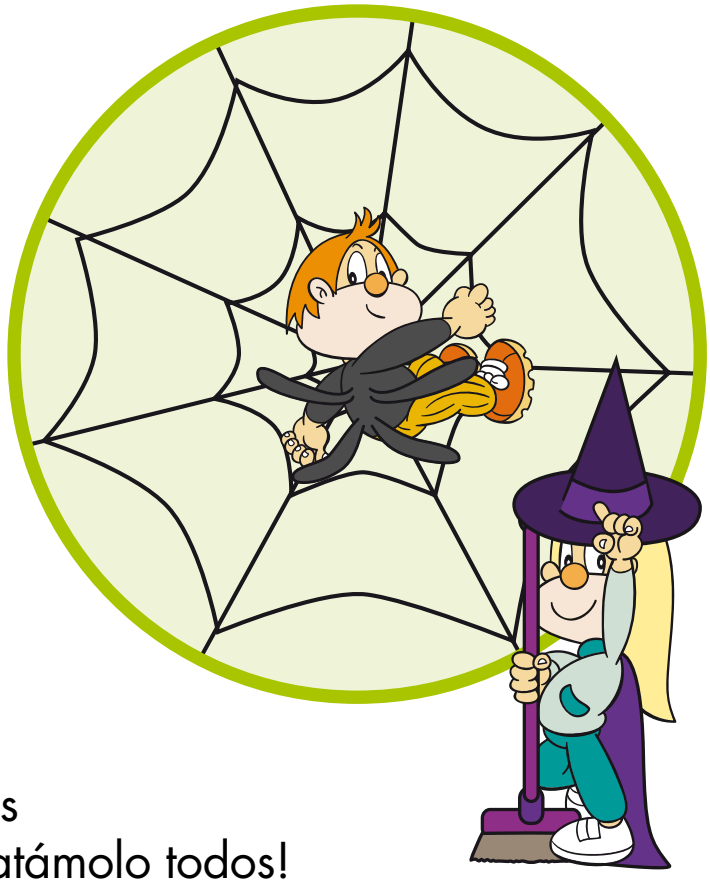

COSTUMES DO ENTROIDO

- O **meco**, momo, lardeiro, compadre, entrudio… é o nome que se lle dá á personificación do entroido. A orixe deste boneco está nun crego mullereiro da vila pontevedresa do Grove que foi asasinado. No xuízo, ante a pregunta de quen aforcara o Meco, os grovenses responderon: –Matámolo todos!

Este boneco, normalmente feito de palla e paus, ponse nun lugar visible do pobo para anunciar a chegada do entroido e quéimase cando remata a festa.

- Os **animais** teñen un papel protagonista en moitas vilas, onde son símbolo do entroido e interveñen na festa, ben para seren burlados ben para actuar activamente facendo falcatruadas.

- As **comparsas** están presentes en practicamente toda a xeografía galega, xa sexan elaboradas ou improvisadas ao xeito tradicional.

- Os **choqueiros** tamén están presentes en toda Galicia, especialmente no entroido máis rural, no que a xente se disfrazaba ca roupa vella que había na casa.

- **Crítica e diversión**: malia as diferencias, o sentido profundo do entroido é o mesmo en todas partes: a sátira e a crítica, a permisividade e a transgresión.

TEMPO DO ENTROIDO

Adoita celebrarse ao longo do mes de febreiro, pero en cada vila e cada ano varían as datas. Os días máis destacados son:

- **Domingo Fareleiro ou Borrallento**: día no que os veciños se manchan uns a outros con borralla ou farelo, a fariña de peor calidade.
- **Domingo Oleiro ou Corredoiro**: día no que se facía a corrida do galo; en Laza a xente lánzanse formigas, en Xinzo celébrase o xogo das olas etc.
- **Xoves de Compadres**: día da tradicional pelexa entre sexos. As mozas fan un boneco que representa os homes e tentan queimalo, mentres os mozos loitan por llo roubar.
- **Xoves de Comadres**: nesta data son os homes os que fan bonecos con feitura de muller e elas tentan quitarllos.
- **Domingo de Entroido**: día en que comeza a festa maior.
- **Martes de Entroido**: día grande en moitas vilas. Celébranse os "testamentos" e entérrase a representación da festa.
- **Mércores de Cinza**: remata a festa co enterro da sardiña.
- **Domingo de Piñata**: domingo posterior ao Martes de Entroido de gran tradición en moitas vilas.

GASTRONOMÍA

Coma en moitas festas, especialmente na nosa comunidade, a comida e a bebida están intimamente ligadas a esta celebración. O entroido é un **momento de abundancia** e fartura na mesa; celébranse comidas familiares, veciñais, festas gastronómicas, peticións de alimentos polas casas… despois virá a Coresma, tempo de prohibicións e xaxún.

A gran comida ten lugar Martes de Entroido ou Lardeiro (de lardo: graxa do porco); nalgunhas zonas trasládase ao Domingo Lardeiro ou ao xoves anterior.

O **porco** é o rei da festa, especialmente a cabeza –cachucha, cachola, cacheira, cachela ou cachaza–; o lacón, o rabo e as orellas, que se acompañan con grelos, patacas e chourizos. Nalgunhas zonas preparan o botelo ou a androlla, embutidos feitos co intestino groso do porco.

Os doces máis característicos e estendidos son as **filloas e as orellas**. Tamén son deste **tempo a bica**, as follas de limón e as flores de carnaval.

CANTIGAS E REFRÁNS

Como toda festa tradicional mantén unha cultura oral rica e moi diversa, tanto en cantigas e refráns, coma en adiviñas ou regueifas, cancións interpretadas a xeito de rap con propósito de denuncia social nas que se usa humor e a ironía para comentar a actualidade.

Destacamos algunhas mostras desta cultura popular, pero seguro que podedes completar isto con composicións propias da vosa zona.

Cantigas

Adeus martes de entroido,
adeus, meu amiguiño,
ata o Domingo de Pascua
non comerei máis touciño.

Adeus, martes de antroido,
adeus meu queridiño
ata domingo de pascua
non volvo untar o fociño.

Martes de entroido,
cando has de vir;
casquiñas de ovos,
case habedes de ruxir.

Baila, baila
coa túa carauta
baila, baila
Entroido lambón.

Come filloas
non deixes ningunha
come filloas
Entroido lambón.

Refráns

O Entroido ao tizón, a Pascua ao sol.
Pascuas con quen quixeres, entroidos coas túas mulleres.
Non todos os martes son días de Entroido.
Entroido larafuzán, comíchesme a carne e deixáchesme o pan.
Día de Antroido e día de Pascua, cada larpeiro na súa casa.
Antroido á raxeira, Pascua na lareira.
En Antroido, disfraz de coiro.
En tempos de carnaval, ningunha cousa está mal.
No Carnaval, nada senta mal.
O Antroido alárgalle o coiro.
San Matías coas súas artes fai caer o Antroido en martes.
Se podas no martes de Carnaval,
desátase a viña e uvas non dá.
Venres de Comadres, sábado fillogueiro, domingo lardeiro, luns gordo e martes de Antroido.

Adiviñas

Cómese no Entroido
ao pasar a cachola,
as orellas e os cachelos.
Que é?

(As filloas)

Que será que cando chega,
cunha ledicia sen par,
a xente tápase a cara
e logo ponse a bailar

(O entroido)